

Een eerlijke energietransitie voor iedereen: Eindaanbevelingen

Nationaal Rapport – Nederland

FAIR
ENERGY
TRANSITION
for all

Clingendael Rapport

Berenschot

Clingendael

Netherlands Institute of International Relations

Clingendael

Netherlands Institute of International Relations

Berenschot

Een eerlijke energietransitie voor iedereen: Eindaanbevelingen

Nationaal Rapport – Nederland

Clingendael:

Louise van Schaik

Luuk Molthof

René Cuperus

Paul Hofhuis

Berenschot:

Joachim Schellekens

Douwe Hylkema

Clingendael Rapport
oktober 2022

oktober 2022

© Netherlands Institute of International Relations 'Clingendael'.

Coverfoto: © Chepko/Canva

Ongeautoriseerd gebruik van enig materiaal is een inbreuk op copyright, merkrecht, en / of ander recht. Indien een gebruiker materiaal wil downloaden van de website of van enige andere bron gerelateerd aan het Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen 'Clingendael' of Instituut Clingendael, voor persoonlijk of niet-commercieel gebruik, dan moet de gebruiker alle voorschriften en wetgeving voor copyright, merkrecht of overige gelijkluidende kennisgevingen die zijn opgenomen en weergegeven in het oorspronkelijke materiaal in acht nemen.

Materiaal op de website mag worden gereproduceerd of openbaar gemaakt, verspreid of gebruikt voor publieke en niet-commerciële doeleinden, onder de voorwaarde dat Instituut Clingendael duidelijk als bron wordt vermeld. Toestemming voor gebruik van het logo van Instituut Clingendael is vereist. Deze toestemming kan worden verkregen door een mail te sturen aan de afdeling Communicatie van Instituut Clingendael via press@clingendael.org.

De hiernavolgende web link activiteiten zijn door Instituut Clingendael verboden en kunnen leiden tot inbreuk op merkrecht en copyright: links met oneigenlijk en ongeautoriseerd gebruik van het Clingendael logo in enige vorm, framing, inline links, of metatags, en hyperlinks of enige vorm van gebruik of toepassing van een link die de URL verbergt.

Auteurs

Clingendael:

Louise van Schaik is Afdelingshoofd EU & Global Affairs bij Instituut Clingendael

Luuk Molthof is Onderzoeker bij Instituut Clingendael

René Cuperus is Senior Onderzoeker bij Instituut Clingendael

Paul Hofhuis is als *Associate Fellow* verbonden aan Instituut Clingendael

Berenschot:

Joachim Schellekens is Senior Adviseur Fysieke Omgeving bij Bureau Berenschot

Douwe Hylkema is Consultant Openbaar Bestuur en EU bij Bureau Berenschot

Over Instituut Clingendael

Het Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen 'Clingendael' is een toonaangevende denktank en academie op het gebied van internationale betrekkingen. Met onze analyses, trainingen en publieke debat willen we overheden, bedrijfsleven, ngo's en de samenleving in bredere zin inspireren en equiperen, om zo een bijdrage te leveren aan een veilige, duurzame en rechtvaardige wereld.

The Clingendael Institute
P.O. Box 93080
2509 AB The Hague
The Netherlands

Volg ons op sociale media

 @clingendaelorg

 The Clingendael Institute

 The Clingendael Institute

 clingendael_institute

 Clingendael Institute

Email: info@clingendael.org

Website: www.clingendael.org

Dankbetuiging

Wij willen alle deelnemers aan de focusgroepen, expertbijeenkomsten en het *Fair Energy Forum* hartelijk danken voor hun deelname, input, en feedback. Extra dank gaat uit naar de verschillende gemeentelijke ambtenaren, welzijnswerkers, en sociale ondernemers die een faciliterende rol hebben gespeeld bij het opzetten van de focusgroepen.

Disclaimer: Dit nationale rapport maakt deel uit van het *Fair Energy Transition for All* (FETA) project. FETA is gebaseerd op focusgroepenonderzoek uitgevoerd in negen EU landen - België, Bulgarije, Denemarken, Duitsland, Spanje, Frankrijk, Italië, Nederland en Polen. FETA is opgezet door een consortium van stichtingen bestaande uit de Fondazione Cariplo, de Deutsche Bundesstiftung Umwelt, de IKEA Foundation, de Koning Boudewijnstichting, Stiftung Mercator, het Network of European Foundations en de Open Society Foundations. Het project wordt geleid door de Koning Boudewijnstichting en uitgevoerd door ifok, Climate Out-reach, het European Policy Centre, en de facilitatoren en beleidsdeskundigen in de deelnemende landen. De Nationale partners binnen dit project zijn: Atanor en Levuur, ENEFFECT, Danish Board of Technology (DBT), ifok, Museo Nazionale della Scienza e della Tecnologia Leonardo da Vinci, Clingendael, Berenschot en de Universiteit van Groningen, Missions Publiques, Polish Foundation for Energy Efficiency (FEWE), Instituto Sindical de Trabajo, Ambiente y Salud (ISTAS).

Als u geïnteresseerd bent in een samenvattende publicatie van alle uitkomsten en nadere informatie over het project en de methodologie, kunt u kijken op de website van het FETA project: <https://fair-energy-transition.eu/what-vulnerable-people-have-to-say/>.

Inhoudsopgave

Synopsis	1
Inleiding	7
Focusgroepen	9
Onderzoeksaanpak	9
Belangrijkste punten van zorg voor de meeste deelnemers	10
Belangrijkste bevindingen / conclusies	10
Wie is verantwoordelijk en/of moet betalen voor de transitie?	12
Belangrijkste uitdagingen en behoeften: uitsplitsing naar vijf soorten doelgroepen	13
De beleidsopgaves van een eerlijke energietransitie	15
De Europese <i>Green Deal</i> en een eerlijke energietransitie	15
Uitwerking Green Deal	16
Hoe gaat Nederland om met de Ff55-voorstellen?	19
Hoe concretiseert Nederland de 'iedereen moet kunnen meedoen'-ambitie?	19
Enkele waarnemingen en suggesties	23
Aanbevelingen	25
Actiepunten	25
Fair Energy Forum	29
Deelnemers FETA expertbijeenkomsten	31
Annex	32

Synopsis

Terwijl de prijzen van olie en gas, belangrijke veroorzakers van klimaatverandering, tot ongekende hoogtes stijgen, staat de wereld in brand. Letterlijk en figuurlijk. Bosbranden, hittegolven, droogte en zeespiegelstijging zijn indicaties van ernstige klimaatverandering. Terecht roepen het Akkoord van Parijs en de Europese Green Deal op om met vereende kracht te werken aan het tegengaan van verdere opwarming. De transitie naar een duurzame energievoorziening, weg van fossiele energiebronnen, is een dwingende mondiale en Europese opdracht geworden.

Recent is de druk op die transitie fors toegenomen door geopolitieke ontwikkelingen. Eerst leidde de coronapandemie – en vooral de naweeën daarvan – tot grondstoffen-schaarste en stijgende energieprijzen. De Russische invasie van Oekraïne, en het Russische gebruik van gas als drukmiddel, deed de energieprijzen vervolgens verder oplopen.

De geopolitieke reactie op de Russische agressie bestaat onder andere uit een herijking van de energiepolitiek: de afhankelijkheid van Russische olie en gas moet zo spoedig mogelijk worden beëindigd. Eén van de voor de hand liggende middelen daarvoor is een versnelling van en (verdere) verhoging van de urgentie voor de energietransitie, via versnelde investeringen in duurzame energie-opwekking en energiebesparing, zoals onder andere weergegeven in de Europese REPowerEU plannen.¹

Het versneld doorvoeren van de energietransitie kan echter gepaard gaan met transitiekosten voor huishoudens, die toch al worstelen met hoge energieprijzen en algehele prijsinflatie. Om toenemende energiearmoede² te voorkomen neemt de urgentie van inkomensondersteuning toe, voor lage én inmiddels ook voor middeninkomens. Dit is ook noodzakelijk om deelname aan de transitie door iedereen te waarborgen en daarmee hun bijdrage aan en steun voor klimaatbeleid. In dit rapport bespreken we dit vraagstuk. Wat betekent de energietransitie voor kwetsbare huishoudens en hoe kan het beleid beter op hun zorgen inspelen, zodat het draagvlak voor klimaatbeleid behouden blijft?

---

1 Europese Commissie, [REPowerEU: A plan to rapidly reduce dependence on Russian fossil fuels and fast forward the green transition](#), 18 mei 2022.

2 Een huishouden verkeert in energiearmoede op het moment dat 10 procent of meer van het besteedbaar inkomen gebruikt wordt om de elektriciteit en gas-/warmterekening te betalen.

Het perspectief van meest getroffen burgers en experts

In het afgelopen jaar werkten Instituut Clingendael en Bureau Berenschot aan het Fair Energy Transition for All (FETA) project³, dat ook in 8 andere Europese landen werd uitgevoerd.⁴ Het idee was om zowel met degenen die potentieel hard geraakt worden door de energietransitie als met experts over dit onderwerp in gesprek te gaan, met als doel meer inzicht te krijgen in de zorgen, opvattingen en behoeften van kwetsbare huishoudens met betrekking tot de energietransitie en beleidsaanbevelingen te ontwikkelen voor een eerlijker energietransitie.⁵

Bureau Berenschot organiseerde 14 focusgroepen met in totaal 128 deelnemers die zich zorgen maken over de hoge energieprijzen en de mogelijke effecten van de energietransitie-/klimaatopgave op hun dagelijks leven. Instituut Clingendael organiseerde op basis van de uitkomsten 2 sessies met experts uit overheden en maatschappelijk middenveld om te komen tot beleidsaanbevelingen. Deze werden weer teruggekoppeld in een zogenaamd *Fair Energy Forum* met vertegenwoordigers uit de focusgroepen.

De hoge energieprijzen en de gevolgen van de oorlog in Oekraïne voor de energiemarkt gaven een extra urgentie aan het FETA-project. De energietransitie is binnen *no time* een alarmerend armoedevraagstuk en verdelingsprobleem geworden. Hieronder volgt eerst een kort overzicht van reeds in gang gezet beleid en vervolgens de kernuitkomsten van het onderzoek voor Nederland en de aanbevelingen die daaruit volgen.

Wat doet Nederland al aan energie-armoede?⁶

De Nederlandse regering onderstreept het belang van een transitie waarbij iedereen kan meedoen. In het Coalitieakkoord van december 2021 nam het kabinet Rutte IV (VVD, D66, CDA en ChristenUnie) de sociale ambitie van de Europese Green Deal één-op-één over, met de slogan 'NL gaat voor groen, iedereen moet kunnen meedoen'. In de loop van 2022 is – zowel op Europees niveau als in de lidstaten – duidelijk geworden dat 'een voor iedereen eerlijke transitie' meer dan ooit om urgente aandacht vraagt.

In 2022 krijgen de laagste inkomens tot zo'n 1300 Euro compensatie voor hun energierekening en zijn enkele belastingen op energiegebruik verlaagd, zodat de

---

3 Zie: <https://fair-energy-transition.eu/>

4 Het project startte al voor de Covid-19 pandemie; de start liep door de pandemie vertraging op.

5 Zie: <https://fair-energy-transition.eu/>

6 Dit beleidsoverzicht is afgesloten op 14 september 2022.

rekening voor alle burgers iets minder stijgt.⁷ Deze inkomenssteun zal worden voortgezet in 2023. Deze steun is onderdeel van een omvangrijk (17 mld.) pakket maatregelen voor verbetering van de koopkracht. In dat pakket zit ook een Noodfonds dat moet verhinderen dat huishoudens worden afgesloten van gas en elektriciteit als ze hun energierekening niet meer kunnen betalen. De dag voor Prinsjesdag werd bekend dat Nederland in 2023 een prijsplafond gaat instellen waardoor burgers bij een gemiddeld verbruik aan gas en elektriciteit niet meer dan 290 Euro per maand zullen betalen; daarboven gelden eventueel hogere markttarieven⁸. Verder is extra ingezet op subsidies voor isolatie van woningen en opwekking van duurzame energie, waarbij ook aandacht is voor de positie van kwetsbare huishoudens.⁹ Echter, een structurele aanpak voor de middellange termijn, die zowel de inkomenspositie van deze groepen als de uitvoering van de energietransitie steunt, ontbreekt tot nu toe.

Op de Europese markt zijn in toenemende mate zorgen over de leveringszekerheid. In Europa werd op 26 juli 2022 een noodplan aangenomen voor een Europa-brede 15% afname van de aardgasconsumptie tussen augustus 2022 en maart 2023 (desnoods dwingend op te leggen aan de lidstaten).¹⁰ EU lidstaten gaan bedrijven en huishoudens vragen (en eventueel verplichten) om hun gasgebruik te verminderen. In Duitsland worden al ruimtes ingericht die centraal verwarmd zullen worden in de winter en die als uitwijkplaats kunnen dienen voor mensen die thuis de verwarming niet aan kunnen of willen zetten.¹¹ Tegelijkertijd loopt de druk op om meer gas uit het Groningse veld te halen.

Een energietransitie voor iedereen: de kern-uitkomsten voor Nederland

Uit de door Berenschot uitgevoerde interviews in focusgroepen komt naar voren dat de doelgroep van relatief kwetsbare Nederlanders zich op zichzelf bewust is van het belang van de energietransitie (zorgen om klimaatverandering én oplopende energiekosten), maar dat men zichzelf onvoldoende in staat acht om duurzame maatregelen te nemen en/of deze te financieren. De energietransitie is vanuit dit perspectief een complexe en kostbare aangelegenheid, waarvan de kosten niet eerlijk verdeeld worden tussen hogere en lagere inkomensgroepen. Velen voelen zich bovendien sterk afhankelijk van en gedeeltelijk benadeeld door woningcorporaties – ondanks het feit dat het percentage corporatiewoningen met een energielabel B of hoger, hoger ligt dan bij koopwoningen of

---

7 Rijksoverheid, [Maatregelen om de hoge energieprijzen te compenseren](#).

8 Het voorstel voor het prijsplafond wordt voor 1 oktober 2022 nog verder uitgewerkt.

9 Rijksoverheid, [150 miljoen euro voor aanpak energiearmoede kwetsbare huishoudens](#), 15 oktober 2021.

10 Raad van de Europese Unie, [Lidstaten akkoord over gasbesparing met 15% voor volgende winter](#), 26 juli 2022.

11 Duitslandweb, [Duitse steden richten voor winter verwarmde hallen in](#), 12 juli 2022.

particuliere huurwoningen.¹² Openbaar vervoer is in sommige delen van Nederland maar beperkt beschikbaar en wordt als duur ervaren. Oudere doelgroepen voelen minder de prikkel om hun huizen nog te verduurzamen. Tenslotte geldt dat een aanzienlijk deel van de geïnterviewde burgers beperkt toegang heeft tot beschikbare (digitale) ondersteuning en/of beperkt vertrouwen heeft in de overheid in het algemeen.

Ook de experts geven aan dat het tegengaan en voorkomen van energiearmoede in korte tijd een politiek urgent vraagstuk is geworden. De huidige stijging van prijzen voor de verwarming thuis en benzine aan de pomp is voor lagere inkomensgroepen niet op te vangen. Gevreesd wordt dat er deze winter nog meer mensen in de kou komen te zitten of hun energierekeningen niet meer zullen betalen. Daarbovenop komen andere kosten die stijgen, zoals die van de huur, zorg en voedsel, maar de kosten van energie zijn de grootste zorg. Dit vraagt om een dringende en structurele aanpak; mogelijk zelfs een *'wartime mentality'* van de EU, van lidstaten en van gemeenten. Dit alles vindt plaats terwijl in Brussel de laatste onderhandelingen plaatsvinden tussen de Raad en het Europees Parlement over aangescherpt klimaatbeleid voor 2030 (het 'fit for 55' pakket), waarin onder andere een nieuwe prijsprikkel wordt ingebouwd voor fossiele brandstoffen die gebruikt worden in wegtransport en gebouwen.¹³ Verder werkt de EU sinds zomer 2022 aan interventie maatregelen voor de Europese energiemarkt om de prijs omlaag te krijgen. Op 14 september 2022 lanceerde Europese Commissievoorzitter Von der Leyen een aantal concrete voorstellen daarvoor in haar State-of-the-Union toespraak.¹⁴ Verdere Europese besluitvorming over deze voorstellen krijgt een hoge prioriteit.

Ondanks deze toenemende urgentie is een 'voor iedereen eerlijke transitie' nog geen structureel en integraal onderdeel van het Nederlandse klimaat-, energie- en armoedebeleid. Ministers en Ministeries richten zich vooral op hun eigen mandaat, bijvoorbeeld armoedebeleid of klimaatbeleid. - De vraagstukken worden nog onvolgende aan elkaar gekoppeld. Er zijn verder belemmeringen met de uitvoering van beleid en krapte op de arbeidsmarkt, die ook de capaciteit voor energietransitie beperken. Tenslotte wordt aangegeven dat een wijkgerichte lokale aanpak met inzet van gelijkgestemden (qua taal en cultuur) kan helpen om doelgroepen te bereiken die weinig vertrouwen in de overheid hebben.

Op basis van deze uitkomsten, en de tijdens het *Fair Energy Forum* verzamelde input, komen wij tot de volgende aanbevelingen¹⁵:

---

12 Rijksoverheid, [Gebouwde omgeving](#).

13 Raad van de Europese Unie, ["Fit for 55"](#).

14 Europese Commissie, [2022 State of the Union Address by President von der Leyen](#), 14 september 2022.

15 De opgetekende aanbevelingen vallen onder de verantwoordelijkheid van de auteurs.

1. *Verbeter de coördinatie van energietransitiebeleid voor iedereen*
  - Momenteel zijn 6 departementen betrokken bij het onderwerp (EZK, SZW/Armoedebeleid, IenW, FIN, BZK/Volkshuisvesting). De situatie is complex en vraagt om urgente en structurele actie, gecoördineerd vanuit een centraal punt. Stel daarom een interdepartementale **'Taakgroep Energietransitie voor Iedereen'** in die de urgentie van een energietransitie agendeert, die ook kwetsbare huishoudens meeneemt, en de uitvoering van maatregelen door betrokken ministeries bewaakt en coördineert.

2. *Investeer in een structurele aanpak van energiearmoede en transitie maatregelen die kwetsbare huishoudens echt bereiken:*
  - Investeer in een **'Nationaal Fonds voor Energietransitie voor Iedereen'**, gericht op het veiligstellen van een structurele, meerjarige aanpak van de energiearmoede en het financieel bijstaan van kwetsbare huishoudens bij de energietransitie.
  - Zet in op het verstrekken van op lage inkomensgroepen gerichte **vouchers en subsidies** die geen cofinanciering vereisen, en **goedkope leningen** met lange looptijden en lage rentetarieven.
  - Zet nog meer in op **energiecoaches** en zogenaamde **'fixbrigades'**, die huishoudens concreet en praktisch bijstaan in het isoleren en verduurzamen van hun woning en het reduceren van hun energiekosten.
  - Voeg in het **Nationaal Isolatieprogramma** een verplichting toe voor (sociale) woningcorporaties en andere verhuurders om goede isolatie te garanderen.
  - Investeer in **betalbaar openbaar vervoer** en verbeter de toegang tot elektrisch rijden voor de laagste inkomensgroep.

3. *Verbeter de positie van kwetsbare groepen op de energietransitie-arbeidsmarkt*
  - Investeer in een gericht (en gratis) **opleidings- en (om)scholingsprogramma**, gericht op het opleiden van werklozen en mensen die in afwachting zijn van een verblijfsvergunning, met als doel om een deel van de benodigde specialistische banen, zoals technisch installateur of energieadviseur, in te vullen.
  - Verstrek **subsidies** om het aantrekkelijk te maken voor isolatie-bedrijven en installateurs van warmtepompen en zon -en windenergie om *zij-instromers* aan te nemen.

4. *Betrek kwetsbare huishoudens (meer) bij beleid*
  - Laat beleidsmakers zich permanent oriënteren op de zorgen en verwachtingen van kwetsbare huishoudens. Maak gebruik van **Burgerpanels en Burgerfora Energiebeleid**, maar niet als top-down eenrichtings-communicatiekanaal.

Op dit moment is klimaatbeleid volop in ontwikkeling en daarbij is het lastig om ook oog te houden voor kwetsbare huishoudens, die in toenemende mate worden geconfronteerd met energiearmoede. Dit brengt het risico met zich mee van een eroderend

draagvlak voor klimaatbeleid. Het is daarom van belang om iedereen mee te nemen in de energietransitie en het perspectief van kwetsbare huishoudens mee te nemen in het beleid. Met specifieke maatregelen en extra financiering kunnen ook zij profiteren van de voordelen van de transitie, terwijl ze nu soms zelfs letterlijk in de kou staan.

Inleiding

De Russische invasie van Oekraïne en de stijgende energieprijzen hebben de Europese energietransitie in een stroomversnelling gebracht. De EU ziet zich genoodzaakt om haar afhankelijkheid van (Russische) fossiele brandstoffen in een hoog tempo af te bouwen en in te zetten op versnelde verduurzaming. Om deze versnelde energietransitie te doen slagen, is het van het grootste belang dat de transitie 'eerlijk' verloopt. Een onrechtvaardige energietransitie zal op onvoldoende publiek draagvlak kunnen rekenen, en tot grote weerstand leiden.

In het beste geval zorgt een 'voor iedereen eerlijke energietransitie' ervoor dat de kloof tussen hoge en lage inkomens, hoogopgeleiden en lager opgeleiden, de steden en het platteland wordt versmald. Momenteel is er echter eerder sprake van een verbreding van die kloof. De meest kwetsbare inkomens worden het hardst geraakt door de stijgende energieprijzen en lopen bovendien het risico disproportioneel geraakt te worden door (aangekondigde) nieuwe energiebelastingen. Vaak ook wonen de meest kwetsbare burgers in de slechtst geïsoleerde woningen, en ook vaak in perifere gebieden waar men meer dan gemiddeld aangewezen is op het gebruik van de auto. Daarbij komt dat het deze groep vaak aan de (financiële) middelen ontbreekt om actief deel te nemen aan de transitie door zelf in duurzame alternatieven te investeren.

Om tot een 'voor iedereen eerlijke transitie' te komen, is aandacht nodig voor de verdeling van de kosten en baten, de positie van kwetsbare huishoudens en hun betrokkenheid bij het klimaat- en energiebeleid. Dit rapport doet aanbevelingen aan de Nederlandse regering om het perspectief van kwetsbare huishoudens nadrukkelijker mee te nemen. Deze aanbevelingen zijn gebaseerd op gesprekken in focusgroepen met burgers en in bijeenkomsten met experts.

Dit rapport is onderdeel van een reeks publicaties in het kader van het Europese 'Fair Energy Transition for All' (FETA) project. Het doel van het FETA project is om op basis van de zorgen en ervaringen van kwetsbare groepen concrete oplossingen en beleidsaanbevelingen te ontwikkelen voor een 'voor iedereen eerlijke transitie' in Europa. Enkele van de kernvragen die aan dit project ten grondslag liggen zijn: Hoe kunnen de EU en haar lidstaten voorkomen dat het klimaatbeleid de laagste inkomens het hardst treft? Hoe kan het beleid zo worden ingericht dat iedereen gelijke kansen heeft om te profiteren van de voordelen van de energietransitie? En hoe kan de energietransitie worden gecombineerd met sociale rechtvaardigheid?¹⁶ Het FETA

---

16 Zie: <https://fair-energy-transition.eu/>

project wordt gefinancierd door een consortium van 7 Europese stichtingen, geleid door de Koning Boudewijnstichting, en wordt uitgevoerd in 9 Europese landen: Nederland, België, Duitsland, Frankrijk, Spanje, Italië, Griekenland, Polen, en Denemarken.

In de eerste fase van het project zijn in alle 9 deelnemende landen focusgroepen met de doelgroep (d.w.z. kwetsbare burgers) georganiseerd, met als doel een beter inzicht te krijgen in de ervaringen, zorgen en wensen van kwetsbare groepen ten aanzien van de energietransitie. In Nederland heeft Berenschot de focusgroepen georganiseerd. De coronapandemie belemmerde de organisatie van de fysieke bijeenkomsten en werving van deelnemers. Om dit probleem te ondervangen, benaderden de onderzoekers welzijnsorganisaties, sociale ondernemingen en lokale energie-initiatieven die in nauw contact stonden met de doelgroep. Verspreid over 14 bijeenkomsten is met 128 personen uit de doelgroep gesproken over de thema's klimaatverandering, energietransitie en de energierekening.

In de tweede fase van het project zijn de uitkomsten van deze nationale focusgroepen voorgelegd aan een panel van experts, bestaande uit onder andere beleidsmakers, wetenschappers, en vertegenwoordigers van vakbonden en energieleveranciers. Op basis van twee nationale expertbijeenkomsten zijn beleidsaanbevelingen voor een 'voor iedereen eerlijke energietransitie' opgesteld. In Nederland zijn de expertbijeenkomsten georganiseerd door Instituut Clingendael.

In de derde en laatste fase van het project zijn de opgestelde beleidsaanbevelingen voorgelegd aan de doelgroep in een zogenaamd *Fair Energy Forum*, om te toetsen in hoeverre de aanbevelingen aansloten op de behoeften van de doelgroep. Het Nederlandse Fair Energy Forum is georganiseerd door Berenschot, met input van Instituut Clingendael.

Dit rapport presenteert de Nederlandse uitkomsten van de focusgroepen, expertbijeenkomsten, en het Fair Energy Forum. Op de website van het FETA-project (fair-energy-transition.eu) zijn de andere 8 nationale rapporten te vinden. Een synthese van alle 9 rapporten zal in de loop van 2022 worden gepubliceerd en gepresenteerd aan Europese en nationale beleidsmakers.

Dit rapport is opgedeeld in drie hoofdstukken. Het eerste hoofdstuk gaat in op de door Berenschot georganiseerde focusgroepen, met een kort overzicht van de methodologie en een bespreking van de meest belangrijke uitkomsten en conclusies. Het tweede hoofdstuk schetst een kort overzicht van de relevante beleidsmaatregelen op Europees en nationaal niveau. Het derde hoofdstuk bespreekt de expertbijeenkomsten, georganiseerd door Instituut Clingendael, en met name de belangrijkste beleidsaanbevelingen die daaruit voortvloeiden. Ook gaat dit hoofdstuk kort in op de uitkomsten van het Fair Energy Forum.

Focusgroepen

Joachim Schellekens en Douwe Hylkema (Berenschot)

Onderzoeksaanpak

Om een beter inzicht te krijgen in de uitdagingen waarmee kwetsbare huishoudens in Nederland te maken hebben in de energietransitie, heeft Berenschot 14 sessies met personen uit deze doelgroep georganiseerd. Dit hoofdstuk geeft een samenvatting van de uitdagingen en behoeften die door de doelgroep naar voren werden gebracht. Het syntheserapport is gedeeld met een groep van 20 experts die is gevraagd mee te denken over beleidsinterventies die inspelen op de geuite zorgen. De bevindingen van de stakeholderbijeenkomsten (14) en de bevindingen van de beleidsdeskundigenbijeenkomsten (2) zijn begin juli 2022 (tijdens het zogenaamde *Dutch Fair Energy Forum*) gepresenteerd aan een groep van 22 deelnemers. De feedback van deze sessie is gebruikt ter validatie en aanscherping van de aanbevelingen, die worden gepresenteerd in het laatste hoofdstuk van dit rapport. De onderzoeksaanpak voor dit project is ontwikkeld door de Koning Boudewijnstichting en is toegepast in 9 EU-lidstaten.

Tijdens elke sessie is met de deelnemers gediscussieerd over de klimaat- en energietransitie; de impact van de veranderingen op de energierekening en de mobiliteit; en de verdeling van de kosten. In totaal zijn 14 sessies gehouden in de periode tussen oktober 2021 en januari 2022; 128 mensen namen deel, waarvan 49% mannen en 51% vrouwen.¹⁷ Elke sessie duurde twee tot drie uur en de deelnemers werden geïnformeerd over de huidige toestand van het klimaat, de verwachte klimaatverandering en de nadelige gevolgen daarvan, en de beleidsmaatregelen die van invloed zullen zijn op het dagelijks leven (vooral in de context van huisvesting en mobiliteit). Tijdens elke sessie was er veel ruimte voor de deelnemers om hun mening te geven over bepaalde verwachte ontwikkelingen (bv. een prijsstijging als gevolg van belastingen) die in het komende decennium zullen plaatsvinden. De sessies vonden plaats net voor de Russische invasie van Oekraïne. Op dat moment waren de energieprijzen al aanzienlijk gestegen. De deelnemers

---

17 Om deelnemers te “werven” is contact opgenomen met diverse gemeenten en/of lokale welzijnsorganisaties. De meeste deelnemers zijn geworven via hun bestaande netwerken, via zogenaamd ‘convenience sampling’. Er is zoveel mogelijk een spreiding in landelijk/stedelijk, religie/ethniciteit en leeftijd aangebracht tussen de verschillende focusgroepen om ervoor te zorgen dat de bevindingen van dit onderzoek zoveel mogelijk een representatie zijn voor alle groepen in de samenleving die deel uitmaken van de doelgroep.

waren dan ook zeer geïnteresseerd om meer te horen over de prijsstijgingen en de beschikbare opties om hun energie- en benzineverbruik te verminderen.

Belangrijkste punten van zorg voor de meeste deelnemers

De meeste deelnemers onderschreven het belang van de energietransitie. Veel deelnemers maakten zich grote zorgen over de huidige situatie, ook vanwege de gevolgen die klimaatverandering zal hebben voor de volgende generaties: *“We weten dat ons gedrag verschrikkelijke gevolgen heeft voor de huidige toestand van ons klimaat, maar we nemen onze verantwoordelijkheid niet om dit te verminderen. We moeten ons slechte gedrag veranderen in de richting van een duurzamere samenleving, omdat het anders negatieve gevolgen zal hebben voor de volgende generaties.”*

De deelnemers vonden dat iedereen zijn steentje moet bijdragen, maar wel binnen de grenzen van wat financieel voor elk individu haalbaar is. Velen vonden echter dat de kosten van de energietransitie niet gelijk verdeeld zijn tussen hoge en lage inkomens.

Een relatief kleine groep betoogde dat we klimaatverandering moeten zien als een natuurlijk proces. Zij stelden dat de mensheid geen schuld heeft aan de huidige temperatuurstijging, en dat investeren in hernieuwbare energiebronnen zinloos is. Zij gaven aan dat als de energietransitie hoe dan ook moest plaatsvinden, zij alleen zouden meedoen als het hun financiële situatie niet zou beïnvloeden.

Een groot deel van de huishoudens in energiearmoede heeft geen eigen woning.

Veel deelnemers woonden in een huurwoning in de sociale sector en wezen erop dat zij, om hun energieverbruik te verminderen, in grote mate afhankelijk zijn van de maatregelen die hun woningcorporatie neemt om het energieverbruik te verminderen. Door een, naar hun inziens, gebrek aan duidelijke communicatie en/of een taalbarrière is het voor hen vaak niet duidelijk wat zij precies van hun huisbaas kunnen verwachten. Als gevolg daarvan maken veel kwetsbare groepen zich zorgen over de komende winter en over hun energierekening op de lange termijn.

Belangrijkste bevindingen / conclusies

Hieronder volgt een overzicht van enkele beleidsaanbevelingen die door de deelnemers zijn aangedragen.

Nationaal niveau:

1. Uit de focusgroepen kwam naar voren dat subsidies voor duurzame maatregelen vaak niet of moeilijk toegankelijk zijn voor kwetsbare huishoudens. Subsidies zoals die er zijn voor warmtepompen en zonnepanelen zijn vooral gericht op huishoudens

met een hoger inkomen, terwijl huishoudens met een lager inkomen zich deze (aanloop)investeringen niet kunnen veroorloven. De overheid zou er volgens de deelnemers daarom goed aan doen om alternatieve subsidieregelingen aan te bieden die zijn toegesneden op de lagere inkomens. Het verstrekken van subsidies op maat, bijvoorbeeld voor de aanschaf van inductiekookplaten en pannen, kan volgens de deelnemers bijdragen aan een gevoel van 'eerlijkheid'.

2. Sommige deelnemers stelden voor een plafond in te stellen voor de energiefactuur van huishoudens met een lager inkomen. Hoewel deze beleidsoptie de stijgende energiekosten voor huishoudens met lagere inkomens zou aanpakken, zou zij ook de financiële stimulans wegnemen om het energieverbruik te verminderen.
3. In plaats van geldelijke bijdragen zou de overheid tegoedbonnen kunnen verstrekken, te besteden aan bijvoorbeeld isolatiemateriaal. Een dergelijke regeling zou gekoppeld kunnen worden aan de inzet van energiecoaches en (welzijns) organisaties die huishoudens kunnen ondersteunen bij het aanbrengen van isolatie.
4. De overheid zou particulieren die een huis willen kopen kunnen verplichten een energiestatistiekbeoordeling (EPA) te laten uitvoeren; zo'n beoordeling geeft huiseigenaren inzicht in de mogelijkheden (en de kosten) om de energiestatistiek van hun huis te verbeteren en in de totale kosten van het wonen. Voor huiseigenaren die de maandelijkse hypotheeklasten van hun nieuwe huis nauwelijks kunnen opbrengen, laat deze beoordeling zien of zij dat huis wel of niet moeten kopen.
5. De overheid zou de subsidies op gezonde en milieuvriendelijke producten kunnen verhogen en/of de BTW op dit type producten kunnen verlagen.
6. De overheid zou er volgens de deelnemers goed aan doen om een langetermijn-aanpak voor energiearmoede te formuleren. Vaak hebben subsidieregelingen een beperkt budget (in verhouding tot de vraag ernaar) en/of pakken ze het probleem niet structureel aan. Dit zou volgens de deelnemers kunnen worden aangepakt door in te zetten op een jaarlijks budget voor dit vraagstuk (bijv. X euro tot 2030) of door een revolverend fonds te ontwikkelen (huishoudens in energiearmoede krijgen een kleine energielening om het energiegebruik te verminderen en betalen de lening terug met de maandelijkse besparing op de energierekening).

Gemeentelijk niveau:

1. Gemeenten zouden volgens de deelnemers nauw moeten samenwerken met sociale woningcorporaties en hen (financieel) moeten aanmoedigen om hun gebouwenbestand te renoveren.
2. Gemeenten wordt geadviseerd om burgers die vragen hebben over de energietransitie, hun energierekening en aanverwante zaken, bij te staan, bijvoorbeeld door:
  - a. de doelgroep te ondersteunen bij de aanschaf van een energiecontract (we constateerden dat zeker tien procent van alle deelnemers zeer langdurig niet van energieleverancier was veranderd; waarschijnlijk betaalden zij een hogere energierekening dan nodig); en
  - b. hulp van ondersteunende organisaties zoals energiecoaches te faciliteren, bijvoorbeeld via welzijnsorganisaties.

3. Informatie over de energietransitie zou volgens de deelnemers in meerdere talen moeten worden aangeboden in plaats van alleen in het Nederlands en Engels. Informatie zou zowel online toegankelijk moeten zijn als via buurtwerkers - in plaats van alleen via ministeries of woningbouwcorporaties (in verband met het gebrek aan vertrouwen in overheidsinstanties).
4. Er is volgens de deelnemers ook behoefte aan een nauwe en goede samenwerking tussen de collega's die verantwoordelijk zijn voor sociale zaken, de energietransitie en renovatie/bouw.

Wie is verantwoordelijk en/of moet betalen voor de transitie?

Tijdens de focusgroepen waren de deelnemers zich terdege bewust van de enorme investeringen die nodig zijn voor de energietransitie. In bijna alle focusgroepen stelden de deelnemers al vroeg tijdens de sessie de vraag aan de orde wie er moet betalen voor de energietransitie. Hoewel de meeste deelnemers stelden dat iedereen zijn steentje moet bijdragen aan de energietransitie, benadrukten zij dat de kosten van de transitie niet onevenredig gedragen zouden moeten worden door gewone burgers en vooral niet door burgers met een lager inkomen. Degenen die meer vervuilen en daardoor meer bijdragen aan klimaatverandering zouden hun verantwoordelijkheid moeten nemen en een groter deel van de kosten van de transitie moeten betalen, aldus de deelnemers. Ze stelden dan ook voor om grote vervuilende multinationale bedrijven strenger te reguleren en overeenkomstig te belasten, bijvoorbeeld door belastingvoordelen voor vervuilende multinationale ondernemingen af te schaffen. De overheid zou deze belastinginkomsten dan kunnen gebruiken om te investeren in duurzame projecten, zoals de isolatie van woningen in de sociale sector of duurzame mobiliteitsdiensten.

Op individueel niveau werd geopperd dat burgers hun aandeel in de energietransitie moeten betalen op basis van hun inkomen; hogere inkomens betalen een groter aandeel dan lagere inkomens. Dit zou kunnen worden bereikt door middel van gerichte belastingen voor de hoogste inkomens in combinatie met prijsverlagingen en gerichte subsidies voor de lagere inkomens, zodat ook zij kunnen deelnemen aan de energietransitie.

Hoewel veel deelnemers de overheid in min of meerdere mate wantrouwen, is de rijksoverheid naar hun mening de hoofdverantwoordelijke voor de uitvoering van de energietransitie, inclusief het bewaken van de rechtvaardigheid ervan. Zonder uitzondering zijn alle deelnemers van mening dat de overheid ervoor moet zorgen dat iedereen mee kan doen aan de energietransitie. De overheid wordt dan ook verantwoordelijk geacht voor het vergroten van het bewustzijn over duurzaamheid en het stimuleren van gedragsverandering.

Belangrijkste uitdagingen en behoeften: uitsplitsing naar vijf soorten doelgroepen

Onderstaande tabel geeft een overzicht van de belangrijkste uitdagingen en behoeften die relevant zijn voor een specifieke doelgroep. De lijst geeft de lezer extra informatie over hoe de energietransitie verschillende groepen beïnvloedt.

Doelgroep	Uitdagingen	Behoeften
Groep 1: Migratie-achtergrond, woont in de Randstad in sociale huurwoningen.	<ul style="list-style-type: none"> • Sterk afhankelijk van de acties van woningcorporaties voor verbeteren energielabel • Kennis van gevolgen klimaatverandering en de veranderingen in hun leven als gevolg van de energietransitie vaak beperkt • Sommigen ondervinden een taalbarrière om relevante informatie te verkrijgen • Wantrouwende houding tegenover overheidsinstellingen en (woning)corporaties; positieve houding tegenover welzijnswerkers 	<ul style="list-style-type: none"> • Informatie over de energietransitie moet in meerdere talen worden aangeboden in plaats van alleen Nederlands en Engels. • Informatie moet zowel online toegankelijk zijn als gedeeld worden via lokale gemeentewerkers in plaats van direct via ministeries of woningbouwcorporaties • Ondersteuning (op lokaal niveau) voor energiegerelateerde vragen, zoals over de energierekening (en het contract) en manieren om het huis te isoleren ende huidige hoge energierekening te verlagen
Groep 2: Autochtoon, wonend in de Randstad (vaak in sociale huurwoningen)	<ul style="list-style-type: none"> • Sterk afhankelijk van de acties van woningcorporaties voor verbeteren energielabel • Het merendeel van deze groep begrijpt, in het algemeen, de noodzaak van investeringen in de energietransitie en is bereid om duurzamer te worden. • Een relatief klein deel van deze groep is van mening dat klimaatverandering vooral een natuurlijk proces is en staat kritisch tegenover de energietransitie. • Veel investeringen om duurzamer te leven worden als te duur waargenomen. • Voelt zich niet gehoord in dit 'eerlijke' energietransitie proces 	<ul style="list-style-type: none"> • Deze groep heeft belang bij een beleidsmechanisme dat woningcorporaties stimuleert om te investeren in het energielabel van hun woningen • Wenst op maat gesneden subsidies voor bijvoorbeeld de aanschaf van inductiekookplaten en pannen of zelfs inductiekooklessen. Dit zal bijdragen aan het gevoel van 'eerlijkheid' van de energietransitie. • Groep heeft ondersteuning nodig (op lokaal niveau) voor energiegerelateerde vragen, zoals over de energierekening en manieren om het huis te isoleren en de hoge energierekening te verlagen • Meer subsidies op gezonde en milieuvriendelijke producten

Doelgroep	Uitdagingen	Behoeften
<p>Groep 3: Autochtoon, wonend buiten de Randstad in de buurt van een kleinere stad in een kleiner huurhuis</p>	<ul style="list-style-type: none"> Begrijpt, in het algemeen, de noodzaak van investeringen in de energietransitie en is bereid om duurzamer te leven. Veel investeringen om duurzamer te worden zijn te duur. Voelt zich niet gehoord in dit 'eerlijke' energietransitie proces Is bang dat de overheid om economische redenen het belang van huishoudens in de Randstad zal bevoorstellen Maakt zich zorgen over de huidige mate van bereikbaarheid/frequentie van het openbaar vervoer in de periferie, omdat deze onder het gemiddelde ligt 	<ul style="list-style-type: none"> Deze groep heeft belang bij een beleidsmechanisme dat woningcorporaties stimuleert om te investeren in het energielabel van hun woningen Wenst op maat gesneden subsidies voor bijvoorbeeld de aanschaf van inductiekookplaten en pannen. Dit kan helpen om het gevoel van 'eerlijkheid' van de energietransitie te vergroten. Groep heeft ondersteuning nodig (op lokaal niveau) bij energiegerelateerde vragen, zoals over de energierekening en manieren om het huis te isoleren en de hoge energierekening te verlagen De toegankelijkheid van het openbaar vervoer in de periferie verbeteren en goedkoper maken
<p>Groep 4: Autochtoon, wonend buiten de Randstad in de buurt van een kleinere stad in een eigen huis</p>	<ul style="list-style-type: none"> Begrijpt in het algemeen de noodzaak van investeringen in de energietransitie. Doet al enige moeite om duurzamer te worden; door zonnepanelen en/of warmtepompen te plaatsen en/of het huis te isoleren Heeft in de toekomst behoefte aan alternatieve vervoersmogelijkheden om het eigen autogebruik te verminderen (bijv. EV car sharing) Heeft onvoldoende financiële middelen om alle benodigde isolatiemaatregelen te nemen zonder hulp van de overheid via subsidies 	<ul style="list-style-type: none"> Verbeteren van de huidige status van auto/fietsdeelplatforms Verbeter de toegankelijkheid van het openbaar vervoer in de periferie en maak het minder duur en frequenter Verhoog de subsidies op gezonde en milieuvriendelijke producten Ontwikkel subsidieregelingen die ook beschikbaar zijn voor huishoudens met een laag inkomen en die beperkt toegang hebben tot aanvullende bankleningen
<p>Groep 5: Autochtoon, woont op het platteland</p>	<ul style="list-style-type: none"> Begrijpt in het algemeen de noodzaak van investeringen in de energietransitie. Doet al enige moeite om duurzamer te worden door kleine verbeteringen in het huishouden, zoals het installeren van led-lampen, waterbesparende douchekoppen, etc. Vindt het moeilijk om de stap te zetten naar duurdere duurzame verbeteringen, zoals het plaatsen van zonnepanelen en/of warmtepompen, door een gebrek aan financiële middelen en op maat gesneden subsidieregelingen van de overheid Maakt zich zorgen over de huidige toegankelijkheid van het openbaar vervoer in de periferie, omdat deze onder het gemiddelde ligt 	<ul style="list-style-type: none"> Verhogen van de subsidies op energiebesparende/duurzame producten, zoals zonnepanelen en warmtepompen, om de kloof tussen de midden- en hogere inkomens te overbruggen De subsidies op gezonde en milieuvriendelijke producten verhogen De toegankelijkheid van het openbaar vervoer in de periferie te verbeteren en het goedkoper en frequenter te maken

De beleidsopgaves van een eerlijke energietransitie

De door Berenschot uitgevoerde focusgroepen onderstrepen de urgentie van een eerlijker en meer inclusieve energietransitie, met oog voor de meest kwetsbare groepen in de samenleving. De opgave voor Europese overheden om een 'voor iedereen eerlijke transitie' te realiseren is sinds 2019 significant uitdagender geworden. Naast de noodzaak van gerichte (financiële) steun aan kwetsbare groepen voor het nemen van fossiele-energiebesparende maatregelen, gaat het sinds eind 2021 ook om generieke inkomenssteun om (energie)armoede te bestrijden, en om het voorkomen van een economische recessie die het realiseren van de *Green Deal*-ambities kan vertragen. In dit hoofdstuk bespreken we hoe de EU en de Nederlandse regering tot dusver¹⁸ invulling geeft aan deze enorme opgave (en voor zover bekend van plan is dat met ingang van 2023 uit te breiden).

De Europese *Green Deal* en een eerlijke energietransitie

In de *Green Deal* heeft de EU een nieuwe groeistrategie vastgesteld die tot doel heeft om de Unie om te vormen tot een rechtvaardige en welvarende samenleving die vanaf 2050 netto geen broeikasgassen meer uitstoot. De *Green Deal* stelt dat een transitie naar een duurzaam Europa 'enkel kan slagen als zij eerlijk en inclusief verloopt'.¹⁹ Beleid op EU- én op nationaal niveau moet de noodzaak van een sociaal rechtvaardige transitie weerspiegelen. De transitiekosten moeten eerlijk worden verdeeld, en energiearmoede moet zo veel mogelijk worden voorkomen. 'De Europese pijler van sociale rechten zal ervoor zorgen dat niemand buiten de boot valt'.²⁰

Recente ontwikkelingen benadrukken het belang van een transitie waaraan iedereen kan meedoen. Energieprijsstijgingen, grotendeels veroorzaakt door de oorlog in Oekraïne, brachten een Europa-brede prijsinflatie op gang die vooral de koopkracht van kwetsbare inkomensgroepen hard treft. Bovenop de transitiekosten voor energiebesparende maatregelen worden zij geconfronteerd met een ongekeerde stijging van energieprijzen en – door toenemende inflatie – van de kosten van levensonderhoud.

---

18 Dit beleidsoverzicht is afgesloten op 23 september 2022.

19 Europese Commissie, [De Europese Green Deal](#), 11 december 2019, blz. 19.

20 Europese Commissie, [De Europese Green Deal](#), 11 december 2019, blz. 4.

De noodzaak om afhankelijkheid van Russische olie en gas zo spoedig mogelijk te beëindigen, leidt tot ambities om de energietransitie te versnellen. De transitiekosten voor huishoudens dreigen daardoor verder op te lopen. Om toenemende energiearmoede te voorkomen, en om deelname van iedereen aan de transitie te garanderen, neemt de urgentie van inkomensondersteuning toe, voor lage én inmiddels ook voor middeninkomens.

De EU werkt sinds zomer 2022 aan interventie maatregelen voor de Europese energiemarkt die (onder meer) gericht moeten worden op het op korte termijn verlagen van de energierekening van Europese burgers. Op 14 september 2022 lanceerde Europese Commissievoorzitter Von der Leyen een aantal concrete voorstellen daarvoor in haar State-of-the-Union toespraak.²¹ Verdere Europese besluitvorming over deze voorstellen krijgt een hoge prioriteit.

Uitwerking Green Deal

De EU werkt de *Green Deal*-ambities uit in een omvangrijk maatregelenpakket, het Fit-for-55-pakket (Ff55), gericht op het in 2030 terugbrengen van de broeikasgasuitstoot met ten minste netto 55% ten opzichte van 1990. Over de onderdelen van het Ff55-pakket wordt momenteel in Brussel onderhandeld, in trilogie met de Europese Commissie, de Raad van Ministers en het Europees Parlement. Besluitvorming over verschillende onderdelen wordt in de loop van 2022 verwacht. Naar verwachting zal het Ff55-pakket extra directe lastenverzwaringen voor huishoudens opleveren, in aanvulling op kosten die bedrijven doorberekenen op basis van klimaatmaatregelen die zij moeten doorvoeren.²² De directe effecten komen uit de volgende onderdelen van het pakket:

ETS-BRT, emissiehandel in gebouwen en transport

De Commissie wil het emissiehandelssysteem ETS verbreden naar gebouwen en het wegtransport.²³ Het gaat dan om het beprijzen van de CO₂ die gepaard gaat met de

---

21 Europese Commissie, [2022 State of the Union Address by President von der Leyen](#), 14 september 2022.

22 Lopende de onderhandelingen zijn deze effecten momenteel nog niet goed kwantificeerbaar. De Europese Commissie voerde in 2020 beleidseffectrapportages uit van het Ff55-pakket. Het kabinet Rutte IV heeft het Centraal Planbureau in 2021 gevraagd een eerste verkenning te maken van de economische effecten van 'de belangrijkste onderdelen van' het Ff55-pakket; Deze laten onder andere modelschattingen van macro-economische effecten zien van tussen de -0,4% en +0,5% voor het bbp in de EU in 2030. Zie: CPB Notitie, [Economische beschouwing Fit for 55-pakket \(cpb.nl\)](#), maart 2022, blz. 4.

23 In Europa functioneert een systeem voor het verhandelen van CO₂-emissierechten tussen industriële bedrijven (zg, Emission Trading System – ETS); voorstel is dat het ETS wordt uitgebreid naar de gebouwde omgeving en het transport, het zg. Emissions Trading System for Buildings and Road Transport – ETS-BRT (geplande ingangsdatum 2025).

verbranding van fossiele brandstoffen voor verwarming en transport, en dit zal niet meteen ingaan. De ETS-BRT-veilingopbrengst kan enerzijds besteed worden aan klimaatmaatregelen in gebouwen en het wegtransport, en anderzijds aan compensatie van kosten van het nieuwe handelssysteem voor kwetsbare huishoudens (en bedrijven).²⁴ Het CPB²⁵ stelt dat het ETS-BRT kan leiden tot een lastenverzwaring voor huishoudens (en bedrijven): aardgas +10 ct/m³ en benzine +12-14 ct/l.²⁶

ETD, uniforme energiebelastingtarieven

De Commissie stelt een nieuwe, Europa-brede tariefstructuur voor energiebelastingen voor die vereist dat energiedragers worden belast op energie-inhoud i.p.v. op volume.²⁷ Nederland dient op basis van dit voorstel de verhouding tussen de belastingtarieven op aardgas en elektriciteit fors aan te passen, zodat elektriciteit per eenheid energie (GJ) minder zwaar belast wordt dan aardgas. Lidstaten moeten ook gelijke tarieven gaan hanteren voor energieproducten met een gelijke toepassing. Voor Nederland betekent dit dat de huidige degressieve tariefstructuur in de energiebelasting (EB) en opslag duurzame energie (ODE) voor aardgas en elektriciteit moet worden herzien, evenals de huidige verhouding tussen de accijns op diesel en benzine. Het CPB stelt dat het nog te vroeg is om inkomenseffecten van het ETD-voorstel te kwantificeren.²⁸

EPBD, minimum energieprestatie-eisen voor nieuwbouw en bestaande bouw

Het Commissievoorstel²⁹ eist dat *nieuwe* gebouwen, inclusief woningen, vanaf 2030 volledig emissievrij zijn. Voor *bestaande* woningen introduceert het minimum energieprestatie-eisen: in 2030 energielabel F, en in 2033 label E.³⁰ Lidstaten worden opgeroepen om zelf aanvullende eisen te stellen voor andere jaartallen met het

---

24 Te verdelen via het Social Climate Fund; zie hierna.

25 Zie CPB publicatie voetnoot 22, blz. 13.

26 Volgens Hekkenberg e.a. (2021), uitgaande van een ETS-prijs van circa 50 euro per ton CO₂ in 2030; Zie: CPB Notitie, [Economische beschouwing Fit for 55-pakket \(cpb.nl\)](#), maart 2022, blz. 13. Het is de vraag in welke mate de accijnzen en energiebelastingen zullen worden aangepast in reactie op deze prijsstijgingen. De uiteindelijke totale prijsstijging zal afhangen van de toekomstige prijsontwikkeling binnen ETS-BRT en de keuzes van de Nederlandse overheid omtrent accijnzen en energiebelastingen.

27 In een herziening van de Energy Taxation Directive ETD; het voorstel is minimumtarieven voor energieproducten vast te stellen, in euro per gigajoule (GJ).

28 De effecten zijn namelijk sterk afhankelijk van de mate waarin huishoudens en bedrijven hun gedrag aanpassen ten gevolge van het Ff55-pakket in totaliteit. Daarnaast hangen de effecten sterk samen met nationaal flankerend en compenserend beleid.

29 Het betreft een herziening van de zg. Energy Performance of Buildings Directive – EPBD; COM (2021) 802 final NL.

30 Zie: Europese Commissie, [COM \(2021\) 802 final NL](#), 15 december 2021, blz. 15 en bijlagen.

oog op een emissievrije gebouwvoorraad in 2050. De Commissie roept lidstaten op om instrumenten te ontwikkelen voor het ontzorgen, financieren en subsidiëren van de benodigde maatregelen.³¹ De Commissie is zich bewust van de noodzakelijke hoge investeringen bij renovatie van gebouwen en steunt lidstaten in de ontwikkeling van dergelijke instrumenten.³²

Social Climate Fund

De Commissie stelt een fonds voor een rechtvaardige transitie voor dat moet bijdragen aan de ambitie dat 'niemand in de transitie achterblijft'³³, en om de effecten van stijgende consumentenprijzen voor fossiele brandstoffen en de daardoor toenemende energiearmoede tegen te gaan. Dit *Social Climate Fund* (SCF) moet gebruikt worden voor directe inkomenssteun voor compensatie van met name kostenstijgingen door het ETS-BRT, en voor specifieke emissie-reducerende maatregelen.³⁴ Criteria voor verdeling van het SCF over lidstaten³⁵ zijn gerelateerd aan armoede, aandeel in de Europese rurale bevolking, en bruto nationaal inkomen per hoofd van de bevolking.

Op 28 juni nam de Raad van Milieuministers een compromisbesluit (zg. algemene oriëntatie) over het Commissievoorstel, als inzet voor de triloog-onderhandelingen over het pakket met de Europese Commissie en het Europees Parlement, dit najaar. In dit compromisbesluit is de SCF-omvang teruggebracht van €72 naar €59 mld. Daarnaast is, mede op verzoek van Nederland, gekozen voor een bovengrens op de uitgaven aan directe inkomenssteun van 35% per lidstaat, waardoor een groter deel van het fonds zich zal richten op maatregelen die de klimaattransitie ondersteunen. Zo lang de triloog-onderhandelingen nog niet zijn afgesloten, blijven de precieze omvang en besteding van het SCF onzeker.

---

31 Het CPB heeft de economische effecten van dit voorstel niet onderzocht.

32 Het gaat onder meer om onafhankelijke informatiepunten ter ontzorging van gebouweigenaren, fondsen, verduurzamingsleningen, het ontsluiten van private investeringen, energiediensten en het bevorderen van andere financieringsvormen die niemand uitsluiten.

33 Europese Commissie, [De Europese Green Deal](#), 11 december 2019, blz. 19.

34 Zoals financiële ondersteuning en fiscale prikkels voor verduurzaming van gebouwen, verbetering van de toegang tot het openbaar vervoer en voor aanschaf van laagemissievoertuigen en fietsen.

35 Het SCF wordt gevuld met veilingopbrengsten van het ETS-BRT en het ETS.

Hoe gaat Nederland om met de Ff55-voorstellen?

In het Coalitieakkoord nam het kabinet Rutte IV de sociale ambitie van de *Green Deal* één-op-één over, met de slogan 'NL gaat voor groen, iedereen moet kunnen meedoen'.³⁶ Hoe de uitwerking van het Ff55-pakket daaraan zal bijdragen is voornamelijk onduidelijk. In het 'Ontwerp Beleidsprogramma Klimaat' van juni 2022 schrijft het Kabinet onder meer: "Als het [Ff55-]pakket is vastgesteld en de nieuwe verplichtingen voor Nederland duidelijk zijn, zal gekeken worden of het nationale beleid voldoende is om aan deze (nieuwe) verplichtingen te voldoen en wordt het beleid zo nodig herijkt. Bij deze herijking is ook expliciet aandacht voor de sociaaleconomische impact van dit pakket."³⁷

Hoe concretiseert Nederland de 'iedereen moet kunnen meedoen'-ambitie?

Rutte IV heeft de klimaatambities flink verhoogd ten opzichte van het vorige kabinet, tot een reductie van broeikasgasuitstoot naar 55-60% in 2030, en tot een voorbedachte rol voor Nederland als EU-klimaatkoploper. Het Coalitieakkoord van december 2021 stelt dat het kabinet de slogan 'iedereen moet kunnen meedoen' wil concretiseren door mensen (en bedrijven) financieel te ondersteunen die de voor de klimaat- en energietransitie noodzakelijke investeringen niet zelf kunnen doen.

Korte termijn

Op korte termijn wil het kabinet energiearmoede³⁸ beperken: koopkrachteffecten door stijging van de gas- en energieprijzen moeten 'zo gericht mogelijk' worden aangepakt, met oog voor 'kwetsbare lage en middeninkomens'.³⁹ Door (onverwachte) sterke energieprijzstijging en prijsinflatie kon het kabinet de beloftes in het Coalitieakkoord voor algemene verbetering van de koopkracht niet inlossen. Onder druk van de Tweede

---

36 Minister van EZK Jetten tijdens Tweede Kamerdebat over de hoofdlijnen van de klimaatplannen van de regering op 23 februari 2022.

37 Rijksoverheid, [Ontwerp Beleidsprogramma Klimaat](#), 2 juni 2022, blz. 12.

38 Onderzoek (*De feiten over energiearmoede in Nederland*; TNO, 23 sept. 2021) liet zien dat ongeveer 550.000 huishoudens al voor de stijging van de prijzen in zogenoemde energiearmoede verkeerden. Zij hadden een laag inkomen en een relatief hoge energierekening en/of een woning met een lage energetische kwaliteit. Recent (juni 2022) CPB-onderzoek leert dat bij blijvend hoge energieprijzen op termijn 9-15 % van alle huishoudens moeite krijgen met het betalen van hun vaste lasten (*Stresstest Kosten van Levensonderhoud*, CPB, 9 juni 2022); in augustus 2022 publiceerde het CPB nieuwe gegevens: in 2023 stijgt het aandeel personen in armoede tot 8,1%, en voor kinderen tot 9,8% (*Concept Macro-Economische Verkenningen 2023*, CPB, augustus 2022, p.3).

39 Minister Van Gennip (SZW) en Minister Kaag (FIN) tijdens Tweede Kamerdebat over stijgende energieprijzen en de ontwikkeling van de koopkracht op 22/23 maart 2022.

Kamer kwam het kabinet al in januari 2022 met een €200 directe inkomenssteun voor de laagste inkomensgroep (tot 120% van het sociaal minimum). Echter, aanhoudende energieprijsstijging en inflatie legden snel hernieuwde politieke druk op 'meer maatregelen'. Na intens debat ondersteunde een parlementaire meerderheid op 1 april 2022 een aanvullend pakket.⁴⁰

Vervolgens kondigde het Kabinet in de Voorjaarsnota in mei aan dat er voor 2022 verder geen aanvullende, generieke of specifieke energietransitie- en koopkrachtondersteuning mogelijk was. In reactie lanceerden PvdA en GroenLinks op 7 juni jl. hun 'Hoofd-boven-water-pakket'⁴¹, met aanvullende voorstellen voor 2022, zoals een extra €500 toeslag voor mensen met een zorgtoeslag, een huurbevriezing voor sociale huurwoningen (en huurverlaging voor energielabels E, F, G), en verhoging van het minimumloon tot €14. De kosten van dit pakket worden gedekt met instelling van een solidariteitsheffing van 25% voor bedrijven die overwinst maken door de hoge energieprijzen en de Oekraïne-oorlog.

In de Tweede Kamerbehandeling van de Voorjaarsnota eind juni 2022 nam de druk op het kabinet toe om alsnog met extra maatregelen voor 2022 te komen, langs de lijn van de voorstellen van PvdA en GroenLinks hierboven. JA-21 diende een ook door de VVD-gesteunde motie⁴² in om de extra Btw-inkomsten t.g.v. hogere energieprijzen terug te laten vloeien naar de middeninkomens. De oppositie diende – met steun van D66 en de ChristenUnie een motie⁴³ in om de belasting op winst en vermogen te verhogen en die op arbeid te verlagen. Het Kabinet maakte tot groot ongenoegen van de oppositie duidelijk dat er voor deze voorstellen in 2022 geen budgettaire ruimte was, en dat voorstellen van de oppositie op korte termijn ook niet uitvoerbaar waren voor de Belastingdienst. Uiteindelijk kreeg één aanvullende maatregel voor 2022 de steun van een Kamermeerderheid: €500 extra aanvullende inkomenssteun voor inkomens tot 120% sociaal minimum, 'mits gemeenten dat kunnen uitvoeren.'⁴⁴

---

40 Opmerkenswaard is dat de parlementaire oppositie tijdens het debat wel een aantal specifieke, gedragsbeïnvloedende maatregelen voorstelde. Deze voorstellen kregen geen steun van een Kamermeerderheid. Het ging onder meer om voorstellen om ook middeninkomens in aanmerking te laten komen voor steun; om de extra BTW-opbrengsten van hogere energietarieven terug te geven aan de burger, bijvoorbeeld in de vorm van een lagere energiebelasting; om enkel glas te bestempelen als gebrek aan een huurwoning, zodat huurders in aanmerking komen voor huurverlaging zolang er geen dubbelglas in een woning zit; om te onderzoeken hoe duurzaamheidssubsidies toegankelijker gemaakt kunnen worden voor huishoudens met een laag inkomen, en daarin de mogelijkheid van inkomensafhankelijke subsidies te betrekken; om (tijdelijk) de prijs van openbaar vervoer te verlagen.

41 Zie: PvdA, [Hoofd-boven-water-pakket](#), 7 juni 2022.

42 Tweede Kamer der Staten-Generaal, [Motie TK 2021-2022, 36120 nr. 17](#), 5 juli 2022.

43 Tweede Kamer der Staten-Generaal, [Motie TK 2021 – 2022, 36120 nr. 221](#), 5 juli 2022.

44 Minister Kaag (FIN) in Tweede Kamerdebat over de Voorjaarsnota op 15/16 juni 2022.

Omdat de energieprijzen en inflatie verder opliepen en duidelijk werd dat aanvullende steun mogelijk via de energiebedrijven kon worden verrekend, kwam de regering op Prinsjesdag, 19 september 2022, met een omvangrijk pakket maatregelen van ruim €17 mld.⁴⁵ voor verbetering van de koopkracht in 2023 en – op de valreep – met nog een extra maatregel. Deze betreft een prijsplafond voor gas en elektriciteitsgebruik tot het gemiddelde van huishoudens in Nederland, een voorstel dat eerder dat jaar (in maart, juni en september) door de PvdA en GroenLinks werd voorgesteld.⁴⁶ Dit prijsplafond gaat in januari 2023 in, maar op basis hiervan mogen energiebedrijven de maandelijkse kosten voor energie al vanaf 1 november 2022 verlagen. De details van het voorstel worden momenteel nog nader uitgewerkt.

Het totale pakket voor 2022/2023 omvat:

- eenmalige netto inkomenssteun van €1300⁴⁷;
- verhoging (voor 2022) van de algemene ‘heffingskorting energiebelasting’ met €266,21 tot €824,77;
- vanaf 1 april 2022 een tijdelijke (9 maanden) verlaging van de accijns op benzine (-17,3 ct/l) en op diesel (-11,1 ct/l);
- vanaf 1 juli 2022 een tijdelijke (6 maanden) verlaging van de BTW (van 21% naar 9%) op aardgas en elektriciteit, leidend tot een €20/maand lagere energierekening voor een gemiddeld huishouden;
- het één jaar eerder (2022 i.p.v. 2023) beschikbaar stellen van €150 mln. voor subsidies van gemeentes voor energiebesparend maatregelen in particuliere woningen.⁴⁸
- een plafond voor de rekening voor gas en elektriciteit tot de hoogte van het gemiddelde verbruik van een huishouden. Dit gemiddelde gebruik is voorsnog vastgesteld op 1200 kubieke meter (m³) gas en 2400 kilowattuur (kWh) elektriciteit, maar daarover wordt nog verder onderhandeld. De maximumprijs is waarschijnlijk 1,50 euro per kubieke meter gas en 70 cent per kilowattuur elektriciteit. Dit betekent dat huishoudens die tothet gemiddeld energie gebruiken geen hogere rekening dan

---

45 Het gaat onder meer om: verlenging in 2023 van de €1300 inkomenssteun van 2022, noodfonds om afsluiting van huishoudens van gas en elektriciteit te voorkomen, 10% verhoging minimumloon, verhoging kindgebonden budget, verlaging inkomstenbelasting lage en middeninkomens).

46 GroenLinks. [PvDA en GroenLinks: Prijsplafond Energie noodzakelijk voor huishoudens](#), 6 september 2022.

47 Besluiten over €200 in januari, €600 in april en €500 in juni, voor de inkomensgroep tot 120% van het sociaal minimum.

48 Gemeentes kunnen huishoudens ondersteunen bij het nemen van energiebesparende en energierekening verlagende maatregelen. Zij kunnen dit zowel inzetten bij huur- als koopwoningen, met inachtneming van de staatssteunregels bij huurwoningen, en mogen het besteden aan zowel kleine (radiatorfolie, LED-lampen, tochtstrips etc.) als grote energiebesparende maatregelen (isolatie, nieuwe koelkast etc.) en energieadvies (w.o. ook waterzijdig inregelen CV). Gemeenten hebben tot 1 mei 2023 om de middelen uit te geven. Gemeenten hebben beleidsvrijheid voor wie zij de middelen inzetten – hoe de doelgroep wordt afgebakend – en met welke maatregelen zij hen ondersteunen.

290 Euro per maand kunnen krijgen. Voor het verbruik boven het gemiddelde niveau blijft de marktprijs van toepassing. Details worden tot 1 oktober 2022 nog verder uitgewerkt, in overleg met de energiemaatschappijen en het Parlement.

Dit pakket lijkt niet adequaat voor de ambitie van het kabinet om er door gerichte steun voor te zorgen dat ook kwetsbare inkomensgroepen kunnen deelnemen aan de energietransitie. De eerste maatregel (€1300 voor 120% sociaal minimum) is weliswaar gericht op inkomensondersteuning voor kwetsbare groepen, maar omvat geen specifieke prikkel voor energiebesparing voor deze groep. Ook houdt deze maatregel geen rekening met de energieprestatie van een huishouden en/of met het type leveringscontract (vast of variabel). Het prijsplafond doet dit wel, maar biedt kwetsbare groepen geen mogelijkheid om maatregelen te nemen die het energieverbruik omlaag kunnen krijgen met behoud van comfort en voor sommige huishoudens blijft de energierekening nog steeds hoog in relatie tot het gehele inkomen. Daarnaast gaat de regeling pas op 1 november in, terwijl veel huishoudens, en dan met name die met een flexibel of nieuw contract, nu al hele hoge rekeningen moeten betalen. De maatregel is minder gunstig voor grote gezinnen en huishoudens die in slecht geïsoleerde huurwoningen wonen.⁴⁹ Door het plafond te stellen bij gemiddeld gebruik blijft de prikkel om te verduurzamen wel overeind voor huishoudens met een relatief hoog energieverbruik, maar ingeschat wordt dat dit vaker de huishoudens met een hoger inkomen zijn. De maatregelen worden o.a. betaald door een heffing op energieproductie en het niet verlagen van belasting op energie in 2023.

Middellange termijn

Het kabinet stuurde op 2 juni 2022 het *Ontwerp-Beleidsprogramma Klimaat* aan de Tweede Kamer. Daarin werkt het transitie maatregelen uit voor de middellange termijn (deze kabinetsperiode/tot 2024), met nadruk op sectorspecifieke fossiele energiebesparing. Het kabinet stelt dat “sommige maatregelen uit het ontwerp-beleidsprogramma gevolgen hebben voor de lasten van burgers, bedrijven en maatschappelijke organisaties. Dit kan (...) leiden tot lastenverzwaringen, maar daar staat tegenover dat de kosten van niets doen vele malen groter zijn. Uitgangspunt is dat lasten eerlijk worden verdeeld volgens het de-vervuiler-betaalt-principe.”⁵⁰ De kabinetsaandacht voor ‘iedereen moet kunnen meedoen’ lijkt in de beleidsnota

---

49 De Tweede Kamer nam bij de Algemene Politieke Beschouwingen op 21/22 september 2022 twee moties aan van PvdA en Groen Links waarin de regering o.a. wordt gevraagd bij de uitwerking van het prijsplafond met deze groepen rekening te houden (zie moties 36200 nrs 26 en 30).

50 Zie: Rijksoverheid, [Ontwerp-Beleidsprogramma Klimaat](#), 2 juni 2022, blz. 6. Het kabinet heeft het CPB gevraagd om de effecten van het klimaatbeleid (van het Coalitieakkoord, het Ontwerp-Beleidsprogramma Klimaat en het Ff55-pakket) op de lasten van huishoudens in de kaart te brengen. De eerste resultaten worden in 2023 verwacht.

vooral beperkt tot de sector Wonen. Daar is speciale aandacht voor de betaalbaarheid van maatregelen voor huishoudens met een laag of middeninkomen, en worden “bredere en betere financieringsmogelijkheden, in het bijzonder voor woningeigenaren met een laag inkomen en kleine VvE’s”⁵¹ aangekondigd.

Voor de sector Mobiliteit koerst het kabinet naar een “mobiliteitssector zonder uitstoot in 2050” en op “een verandering in de manier waarop we onszelf en onze goederen vervoeren.”⁵² Het kabinet zet in op meer thuiswerken, fietsen en reizen met het OV, verhogen van de vliegbelasting en voor automobility op ‘Betalen naar Gebruik’.⁵³ *Zero-emissie*-personenauto’s moeten voor steeds meer gebruikers een aantrekkelijker alternatief worden. Deze maatregelen zullen zeker kostenconsequenties hebben voor huishoudens, maar het kabinet besteedt daar vooralsnog geen aandacht aan. De nota stelt wel dat het belangrijk is dat het mobiliteitsbeleid “begrijpelijk is voor burgers, ondernemers, bedrijven en maatschappelijke organisaties”⁵⁴ en wil het bij de uitwerking van beleid extra aandacht besteden aan wat het betekent in de praktijk.

In de Annex bevindt zich een schematisch overzicht van maatregelen met (potentiële) invloed op de inkomenspositie van huishoudens, gedifferentieerd naar de sectoren Wonen en Mobiliteit, aangevuld met ‘Algemeen en EU/Ff55’.⁵⁵

Enkele waarnemingen en suggesties

1. De laatste maanden wordt duidelijk – zowel op Europees niveau en in de lidstaten – dat ‘een voor iedereen eerlijke transitie’ een ambitie is die om urgente aandacht vraagt. Het is een vraagstuk met potentieel ontwrichtende invloed op maatschappelijke, sociaaleconomische ontwikkelingen. Snelle actie van overheden lijkt van groot belang.
2. Alhoewel de concrete gevolgen voor Europese en Nederlandse huishoudens nu nog onduidelijk zijn, is het waarschijnlijk dat het Fit-for-55-pakket tot lastenverzwaringen voor huishoudens gaat leiden. Bovendien is het aannemelijk dat de laagste inkomens

---

51 Rijksoverheid, [Ontwerp Beleidsprogramma Klimaat](#), 2 juni 2022, blz. 30.

52 Rijksoverheid, [Ontwerp Beleidsprogramma Klimaat](#), 2 juni 2022, blz. 24.

53 Ook wel MRB+ genoemd: door in de belasting minder nadruk te leggen op voertuigbezit, en meer op daadwerkelijke gebruik van voertuigen wil het kabinet 2,5 Mton extra CO2 besparen in 2030.

54 Rijksoverheid, [Ontwerp Beleidsprogramma Klimaat](#), 2 juni 2022, blz. 24.

55 Op basis van het Wetgevingsprogramma in bijlage 2 van de Ontwerp-Beleidsnota Klimaat van 2 juni 2022. Onderscheid is gemaakt in generieke maatregelen (d.w.z. die financiële steun verschaffen zonder duurzaam gedrag te bevorderen) en specifieke, groene maatregelen (die duurzaam gedrag bevorderen en/of financieel ondersteunen). Bovendien is aangegeven of de maatregel het FETA-doel ondersteunt. Tenslotte wordt onderscheid gemaakt tussen korte en langere termijn, en is het startjaar aangegeven.

disproportioneel geraakt gaan worden. Vooral nog is onduidelijk of geplande compenserende maatregelen (o.a. met het *Social Climate Fund*) dit effect voldoende kunnen tegengaan.

3. Het Nederlandse kabinet geeft weliswaar vervolg aan de sociale ambitie van de *Green Deal* door in te zetten op een energietransitie waarbij iedereen kan meedoen, maar een structurele aanpak lijkt voornamelijk te ontbreken. De nadruk ligt vooral op generieke inkomenssteun op korte termijn. Maatregelen om deelname van kwetsbare inkomensgroepen aan de energietransitie te ondersteunen zijn beperkt in aantal.
4. Een 'onrechtvaardige' energietransitie zal op onvoldoende draagvlak kunnen rekenen, en grote weerstanden doen ontstaan. Zie de boerenprotesten tegen het stikstofbeleid. De energietransitie zou de bestaande tegenstellingen tussen hoogopgeleiden en lager opgeleiden, grote dynamische steden en zich achtergesteld voelend platteland niet moeten vergroten, maar juist verminderen.
5. Afbrokkeling van politieke en maatschappelijk steun voor de klimaat- en energietransitie door toeneming van energiearmoede kan het realiseren van *Green Deal*-ambities (aanzienlijk) vertragen. Hier ligt een uitdaging voor nationale en Europese leiders.

Aanbevelingen

Het belang van een ‘voor iedereen eerlijke transitie’ wordt steeds meer onderkend in Europa. Ook de Nederlandse regering onderstreept het belang van een transitie waarbij iedereen kan meedoen. Ondanks de toenemende urgentie is een voor iedereen eerlijke transitie nog geen integraal onderdeel van het Nederlandse klimaat, energie en armoedebeleid. De nadruk blijft liggen op generieke inkomstensteun op korte termijn. En ondanks de slogan ‘iedereen moet kunnen meekomen’⁵⁶ zijn er nog weinig concrete maatregelen genomen om kwetsbare groepen op langere termijn (financieel) te ondersteunen de noodzakelijke duurzame investeringen te doen.

In dit hoofdstuk doen wij enkele (beleids-)aanbevelingen om de energietransitie in Nederland (en Europa) rechtvaardiger in te richten. De aanbevelingen komen (deels) voort uit twee expertbijeenkomsten die op 17 februari en 10 maart 2022 zijn georganiseerd door Instituut Clingendael en werden gevalideerd tijdens een zogenaamd *Fair Energy Forum* met de doelgroep op 6 juli 2022 (meer informatie over het FEF vindt u achteraan in dit hoofdstuk). Tijdens de bijeenkomsten, bijgewoond door circa 20 experts, bespraken we de resultaten van de door Berenschot georganiseerde focusgroepen, de beleidsopgave van een eerlijke energietransitie, en mogelijke maatregelen voor de aanpak van energiearmoede. Onder de deelnemers waren vertegenwoordigers van de vakministeries, onderzoeksinstituten, vakbonden, en energieleveranciers, die op basis van hun expertise waren uitgenodigd. Een lijst met sprekers en deelnemers is te vinden aan het eind van dit rapport. De opgetekende aanbevelingen vallen onder de verantwoordelijkheid van de auteurs.

Actiepunten

1. *Verbeter de coördinatie van energietransitiebeleid voor iedereen*

Gezien de urgentie van de energietransitie, de stijgende energieprijzen, en de toenemende energiearmoede is het essentieel dat ‘een voor iedereen eerlijke transitie’ een integraal onderdeel wordt van het energie-, klimaat, en armoedebeleid.

- **‘Taakgroep Energietransitie voor Iedereen’.** Een ‘voor iedereen eerlijke transitie’ vereist de betrokkenheid van zes nationale ministeries (Economische Zaken en Klimaat, Infrastructuur en Waterstaat, Volkshuisvesting en Ruim-

---

56 Marike Stellinga and Erik van der Walle, [Klimaatminister Rob Jetten wil niet meer horen dat het wel haalbaar en betaalbaar moet blijven](#) - NRC, NRC, 11 februari 2022.

telijke Ordening, Binnenlandse Zaken, Sociale Zaken en Werkgelegenheid, en Financiën), die allemaal een ander belang hebben bij de ontwikkeling van een effectief beleid. De betrokkenheid van lokale overheden bij de uitvoering van het beleid maakt het nog complexer. Leiderschap en coördinatie zijn dan ook essentieel. Wij raden de regering daarom aan een interministeriële ‘Taakgroep Energietransitie voor Iedereen’ op te richten, naar het voorbeeld van Schotland’s *Just Transition Committee*, met een mandaat om de activiteiten van alle relevante belanghebbenden op nationaal en lokaal niveau te leiden en te coördineren.

2. *Investeer in structurele aanpak van energiearmoede en transitie maatregelen die kwetsbare huishoudens echt bereiken*

Vorig jaar rekende TNO uit dat meer dan een half miljoen huishoudens in energiearmoede leven.⁵⁷ Als gevolg van de stijgende energieprijzen en de toegenomen inflatie is dit aantal fors gestegen. De financiële compensatie die momenteel wordt geboden is welkom, maar verhindert niet dat meer mensen in de energiearmoede terechtkomen. Ook tijdens het *Fair Energy Forum* benadrukten veel deelnemers dat de huidige compensatie ontoereikend is. Het is dus van belang dat, naast het beter in kaart brengen van energiearmoede, een duurzame en structurele oplossing gevonden wordt.

- **‘Nationaal Fonds voor Energietransitie voor Iedereen’.** Een voorbeeld van een meer omvattende en duurzamere maatregel zou de oprichting van een Nationaal Fonds voor Energietransitie voor Iedereen zijn. Zoals besproken in het vorige hoofdstuk staat er op Europees niveau al een *Social Climate Fund* in de planning. Het zou goed zijn om ook op nationaal niveau een ‘sociaal transitiefonds’ op te richten, gericht op de bekostiging van een structurele, meerjarige aanpak van de energiearmoede en het bijstaan van kwetsbare huishoudens bij de overbrugging van de energietransitie. Het fonds zou bijvoorbeeld kunnen worden ingezet voor directe inkomenssteun (in te zetten in ‘speciale’ situaties zodat men niet in de schulden terechtkomt), subsidies t.b.v. isolatieprogramma’s, en opleiding- en herscholingsprogramma’s (zie ook verdere aanbevelingen). Het fonds zou deels gevoed kunnen worden met eventuele gelden uit het Europese *Social Climate Fund* en via een overheveling uit de begroting van bij energietransitie betrokken ministeries.

Met de slogan ‘Nederland gaat voor groen en iedereen moet kunnen meekomen’ onderkent het kabinet het belang van een inclusieve energietransitie. Echter, concrete maatregelen blijven grotendeels uit. Om echt werk te maken van deze slogan zou het kabinet de volgende stappen kunnen zetten:

---

57 TNO, De feiten over energiearmoede in Nederland, 23 september 2021.

- **Vouchers, subsidies, en goedkope leningen.** Huishoudens met een relatief lager inkomen beschikken vaak niet over de middelen om de nodige verduurzamingsmaatregelen te nemen. Subsidies (voor zonnepanelen, isolatie en warmtepompen) zijn vaak gericht op de midden- en hoge inkomens, ze vereisen namelijk vaak cofinanciering. De regering zou daarom kunnen inzetten op het verstrekken van op lage inkomensgroepen gerichte vouchers en subsidies die geen cofinanciering vereisen, en goedkope leningen met lange looptijden en lage rentetarieven.
- **Energiecoaches, fixbrigades, en energiepakketten.** Uit de door Berenschot uitgevoerde focusgroepen blijkt dat het bij veel huishoudens ontbreekt aan de tijd, de kennis, en/of (digitale en taal) vaardigheden om deel te nemen aan de energietransitie. Om de beperkte zelfredzaamheid in de energietransitie het hoofd te bieden, zou de (lokale) overheid nog meer kunnen inzetten op energiecoaches en zogenaamde 'fixbrigades', die huishoudens concreet en praktisch bijstaan in het isoleren en verduurzamen van hun woning en het reduceren van hun energiekosten. Ook het (grootschalig) verstrekken van 'energiepakketten' in kwetsbare wijken, zoals al gebeurd in vele gemeenten, past in deze aanpak. De deelnemers aan het *Fair Energy Forum* toonden zich enthousiast over deze meer praktische maatregelen.
- **Nationaal Isolatieprogramma en verplichte isolatie woningcorporaties.** Naast het bevorderen van de 'zelfraadzaamheid' van huishoudens is het bovendien essentieel dat de overheid zich richt op 'ontzorging', en ervoor zorgt dat kwetsbare groepen, die doorgaans gebukt gaan onder meerdere problemen, worden ontlast van een deel van de lasten in de energietransitie, bijvoorbeeld door (sociale) woningcorporaties te verplichten goede isolatie te garanderen. Ook is het essentieel dat de regering actiever inzet op een Nationaal Isolatieprogramma dat meer verplichtingen schept voor verhuurders om te verduurzamen.
- **Beter, frequenter en goedkoper openbaar vervoer en toegang tot elektrisch rijden.** De plannen van de regering om de uitstoot van het vervoer terug te dringen, zijn sterk gebaseerd op het terugdringen van het gebruik van (niet-elektrische) auto's. Vooral in de stedelijke periferie en op het platteland, waar het openbaar vervoer vaak niet frequent is of soms volledig ontbreekt, zijn mensen echter afhankelijk van hun auto - zoals ook benadrukt door deelnemers aan het *Fair Energy Forum*. Om deze afhankelijkheid van autogebruik te verminderen, zou de overheid moeten investeren in betaalbaar openbaar vervoer. Ook hebben mensen met lagere inkomens vaak niet dezelfde toegang tot elektrische auto's als mensen met hogere inkomens. Wij raden de overheid daarom aan om de toegang voor de lage inkomensgroep tot elektrische rijden te verbeteren, bijvoorbeeld via *car-sharing* programma's, gerichte subsidies, en het stimuleren van de ontwikkeling van een markt voor tweedehands elektrische auto's.

3. Verbeter positie kwetsbare groepen op de arbeidsmarkt

De energietransitie leidt tot een grote vraag naar specifiek geschoold personeel. Volgens schattingen zijn er momenteel tussen de 40.000 en 70.000 vacatures. Hoewel het een uitdaging zal zijn om het aantal nieuwe 'energietransitie-banen' te vullen, ligt er ook een grote kans om kwetsbare groepen meer bij de transitie te betrekken en tegelijkertijd de werkloosheid binnen deze groep aan te pakken.

- **Opleidings- en herscholingsprogramma.** De overheid zou daarom een gericht (en gratis) opleidings- en (om)scholingsprogramma op kunnen zetten, gericht op het opleiden van werklozen en mensen die in afwachting zijn van een verblijfsvergunning, met als doel van de benodigde specialistische banen, zoals technisch installateur ('fixer') of energieadviseur, te vullen.
- **Subsidies voor zij-instromers.** Om het aantrekkelijk te maken voor bijvoorbeeld isolatiebedrijven om zij-instromers aan te nemen, zou het kabinet kunnen inzetten op gerichte subsidies.

4. Betrek kwetsbare groepen (meer) bij beleid

Uit de door Berenschot uitgevoerde focusgroepen bleek dat veel deelnemers het gevoel hadden dat zij onevenredig zwaar werden getroffen door de energietransitie en dat er door de regering in Den Haag geen rekening met hen werd gehouden. Gezien de omvang en gevolgen van de energietransitie is het daarom zinvol om (kwetsbare) burgers (meer) te betrekken bij het energie- en klimaatbeleid. Niet alleen is het van belang dat burgers zich gehoord en erkend voelen, ook voor beleidsmakers is het van belang goed op de hoogte te zijn van de zorgen en problemen die er in verschillende groepen en regio's spelen.

- **Burgerpanels- en fora.** Een logische stap is (nog meer) in te zetten op burgerpanels- en fora, in lijn met de suggesties van de Commissie Brenninkmeijer. De Commissie, die van het Nederlandse parlement de opdracht kreeg te onderzoeken welke mogelijkheden er zijn om burgers nauwer bij het klimaatbeleid te betrekken, concludeerde dat burgerpanels, vooral op lokaal niveau en mits serieus aangepakt, de betrokkenheid van burgers en hun steun voor het klimaatbeleid kunnen vergroten.⁵⁸ Deze aanbeveling behoeft echter wel een belangrijke kanttekening. De Commissie waarschuwde namelijk ook dat het organiseren van een burgerforum een complexe onderneming is, "die zonder een serieuze, doordachte aanpak juist kan leiden tot minder betrokkenheid en vertrouwen van burgers."⁵⁹ Bovendien moet worden opgemerkt dat de deelnemers aan het *Fair Energy Forum* relatief weinig enthousiasme toonden voor de inzet van burgerpanels. De overheid moet er dus voor waken dat burger-

---

58 Commissie Brenninkmeijer, [Adviesrapport Betrokken bij klimaat](#), 21 maart 2021, blz. 4.

59 Commissie Brenninkmeijer, [Adviesrapport Betrokken bij klimaat](#), 21 maart 2021, blz. 5.

panels- en fora daadwerkelijk voorzien in een behoefte van de doelgroep. Het kabinet wil de komende tijd de optie van een burgerforum over klimaat- en energiebeleid verder verkennen en samen met het parlement afspreken wat er met de resultaten gaat gebeuren.⁶⁰ In Nederland experimenteren verschillende lokale overheden al met burgerparticipatie bij de energietransitie, met gemengde resultaten.

Fair Energy Forum

Op 6 juli 2022 vond in 'De Groene Hub' in Amsterdam-Zuidoost een zogenaamde 'terugkoppelingsbijeenkomst' plaats. Het bleek moeilijk voor deelnemers uit meer afgelegen delen van Nederland om fysiek aan het *Fair Energy Forum* deel te nemen. Daarom besloten de onderzoekers het Fair Energy Forum te organiseren als een hybride bijeenkomst. Hoewel een hybride bijeenkomst in het algemeen iets minder vruchtbaar is voor de discussie, kon een gevarieerdere groep deelnemers deelnemen aan de reflectie over de beleidsaanbevelingen, wat de resultaten in het algemeen ten goede kwam. Een achttal eerdere focusgroep-deelnemers uit Amsterdam-Zuidoost was fysiek aanwezig, naast vertegenwoordigers van Berenschot en Clingendael. Online, vanuit het gemeentehuis, namen 11 burgers en ambtenaren uit Ooststellingwerf, gemeente Zuidoost-Friesland, deel. Ook discussieerden er nog een vijftal deelnemers uit andere gemeenten digitaal mee.

Doel van de bijeenkomst was om de opvattingen en informatie die eerder door Berenschot in diverse focusgroepen door het hele land waren opgehaald te spiegelen aan de beleidsaanbevelingen, zoals die inmiddels via de focusgroepen en uit de expertbijeenkomsten georganiseerd door Clingendael waren ontwikkeld en geformuleerd. Sloten de beelden over klimaatverandering, energietransitie en energie-(on)rechtvaardigheid op elkaar aan? Hoe de aanbevelingen voor overheden om de energietransitie eerlijker en rechtvaardiger te maken nog verder aan te scherpen en effectiever te maken?

In het *Fair Energy Forum* werd bevestigd dat veel deelnemers de energietransitiemaatregelen veel te complex en te duur vinden. Meer iets voor anderen, dan voor henzelf. Men is er, soms ook vanwege de eigen al hogere leeftijd, niet actief mee bezig. Men denkt dat de lange-termijn voordelen van de investeringen en subsidies niet meer voor hen zullen gelden. Wel uiten diverse aanwezigen een gevoel van onrechtvaardigheid. Men vermoedt dat de transitie de meer welgestelden ten goede komt en de niet-welgestelden benadeelt.

---

60 Rijksoverheid, [Kabinet ziet potentie burgerforum voor klimaat- en energiebeleid; wil eerst met Kamer in gesprek](#), 4 juli 2022.

Zo waren er deelnemers die beschikten over door de woningbouwvereniging aangelegde zonnepanelen. Toch overheerste bij hen het gevoel benadeeld te zijn door de woningbouwvereniging. Anders dan beloofd was, waren de energiekosten volgens hen niet lager geworden. De kritiek op de rol van woningcorporaties bij verduurzaming werd tamelijk breed geventileerd, zowel in Amsterdam als in Friesland.⁶¹

Er is een kennisachterstand bij veel bewoners waardoor ze niet weten dat ze in aanmerking komen voor sommige verduurzamingssubsidies. Naast communicatie en informatieoverdracht gaat het ook over het organiseren van bewoners en om 'eigenaarschap'. Het lukt bewoners vaak niet goed zich te organiseren, waardoor de kennisafstand in tact blijft en/of er geen 'vuist' gemaakt kan worden om investeringen af te dwingen.

De focusgroep-deelnemers onderkennen dat de energietransitie door de actuele ontwikkelingen in Oekraïne en de extreem gestegen gasprijzen veel nijpender is geworden. Daarover bestaan grote zorgen. Hoe voorkomen we dat energie en warmte geen luxegoederen worden en hoe zorgen we ervoor dat de energietransitie zo eerlijk en rechtvaardig mogelijk verloopt? De compensatie die de overheid geeft om mensen rondom het sociaal minimum te compenseren (800 plus 500 euro) voor de extreme energiekosten, ziet men als 'dweilen met de kraan open'. Speciale zorg is er in Friesland voor de oplopende kosten voor mobiliteit. Anders dan in de grote steden, is men op het platteland vaker aangewezen op duur autogebruik. Met die verschillen tussen Randstad en regio zal de overheid rekening moeten houden, om energiearmoede te kunnen bestrijden.

Veel enthousiasme is er voor beleidsaanbevelingen die concrete hulp en ondersteuning bieden, zoals de *Fix-Brigade* of energiecoaches die met isolatiemateriaal en praktische tips langs de deuren gaan. Weinig animo is er voor inspraak via burgerpanels. Daar zijn maar weinig mensen echt in geïnteresseerd, denkt deze controlegroep.

Allen beseffen dat er voor de aankomende winter serieuze stappen gezet moeten worden bij de aanpak van energiearmoede. Men vraagt zich af of beleidsmakers zich realiseren dat kwetsbare groepen meer bezig zijn met "het hoofd boven water houden" en "overleven" dan met verduurzamen. "Achter de voordeur komen" bij burgers zal veel meer behelzen dan alleen de oproep om te verduurzamen. Concrete voorbeelden uit het eigen netwerk over de te realiseren reductie in de energielasten kunnen hierbij helpen. Ook zullen buurtwerk -en welzijnswerk-instanties nodig zijn om de brug te kunnen slaan naar kwetsbare burgers. De energietransitie is namelijk ook een sociale transitie.

---

61 Ondanks het feit dat het percentage corporatiewoningen met een energielabel B of hoger, hoger ligt dan bij koopwoningen of particuliere huurwoningen. Zie: Rijksoverheid, [Gebouwde omgeving](#).

Deelnemers FETA expertbijeenkomsten

Name	Organisation	Position
Externe sprekers		
Diederik Samsom	Europese Commissie	Kabinetschef van Eurocommissaris Frans Timmermans
Niels Kastelein	Ministerie van Economische Zaken en Klimaat	Directeur Klimaat
Deelnemers		
Amy Eaglestone	Sociaal Economische Raad (SER)	Senior Beleidsadviseur - Maatschappelijk dialoog Klimaatakkoord'
Sylvia Molenkamp	Sociaal Economische Raad (SER)	Senior Beleidsadviseur – Taakgroep Arbeidsmarkt en Scholing (Klimaatakkoord)
Bas van Weegberg	Federatie Nederlandse Vakbeweging (FNV)	Lid van het algemeen bestuur, tevens lid van de SER
Daniel Scholten	Autoriteit Consument en Markt (ACM)	Strategisch Adviseur Energietransitie
Petrouschka Werther	Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat (IenW)	Directeur Duurzame Mobiliteit
Yvonne de Kluienaar	Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)	Wetenschappelijk Medewerker, werkend op de energietransitie en duurzaamheid
Esther Mot	Centraal Planbureau (CPB)	Wetenschappelijk Medewerker, Sector 5 Klimaat en gebouwde omgeving
Marijke Vos	Raad van State	Lid van de Raad van State, voormalig parlementslid en senator voor Groen-Links
Ron Wit	Eneco	Directeur Energietransitie
Joachim Schellekens	Berenschot	Senior Adviseur Fysieke Omgeving (verantwoordelijk voor de focusgroepen)
Layana Mokoginta	PR Mansion	Strategisch Communicatieadviseur, in opdracht van de IKEA stichting
René Cuperus	Clingendael	Senior Wetenschappelijk Medewerker (en moderator van de expertbijeenkomsten)
Louise van Schaik	Clingendael	Hoofd EU & Global Affairs
Paul Hofhuis	Clingendael	Senior <i>Research Associate</i>
Luuk Molthof	Clingendael	Wetenschappelijk Medewerker (en projectleider voor Clingendael)
Luc Kobben	Clingendael	Onderzoeksassistent
Douwe van der Meer	Clingendael	Onderzoeksassistent

Annex

Schematisch overzicht van maatregelen met (potentiële) invloed op de inkomenspositie van huishoudens, gedifferentieerd naar de sectoren Wonen en Mobiliteit, aangevuld met 'Algemeen en EU/Ff55':

Wonen	Korte termijn (generiek)	Korte termijn (groen)	Lange termijn (groen)	FETA steun	Status
Tijdelijk hogere jaarlijkse 'heffingskorting energiebelasting' voor kleinverbruikers/ huishoudens (van € 266,21 tot € 824,77)	x			x	01/01/2022 tot 31/12/2022
Tijdelijk lagere BTW (9% i.p.v. 21%) op aardgas- en elektriciteitsgebruik van huishoudens	x				01/07/2022 tot 31/12/2022
Nationaal Isolatieprogramma NIP: subsidiëring door gemeenten van kwetsbare huishoudens (budget € 150 mln.) en slecht geïsoleerde (E,F,G-labels) woningen (budget € 150 mln.) ter bestrijding van energiearmoede, zowel in te zetten bij huur- als koopwoningen.		x		x	1-1-2022 en 1-1-2023
Subsidieregeling Verduurzaming en Onderhoud Huurwoningen (SVOH) : Verhuurders stimuleren voor energiebesparing, energieadvies en onderhoud. (budget € 152 miljoen).		x			1-1-2022 tot 31-12-2025
Toegankelijker maken van subsidieregelingen (ISDE en SEEH) voor isolatiemaatregelen door woningeigenaren en VvE's (verlengen en toegankelijker maken van de regeling, ophogen van het budget).		x			1-10-2022
Nationaal Warmtefonds: stimulering verduurzaming door woningeigenaren zonder leenruimte via leningen met 0% rente (tot €5000)		x		x	1-1-2022 en 1-1-2023
Programma 'Versnelling verduurzaming koopwoningen': stimulering van ontwikkeling en op de markt brengen van gestandaardiseerde verduurzamingsoplossingen voor specifieke woningtypen.		x			1-5-2022
Duurzame tariefdifferentiatie energiebelasting voor kleinverbruikers: aardgas +5,23 ct./m3 en elektriciteit -5,23 ct./kWh			x		1-1-2023 tot 1-1-2028
Aanpassing van de energieprestatie-eisen bij nieuwbouw, verbouw en technische bouwsystemen (implementatie EU EPBD)			x		01/07/2025
Stimulering (hybride) warmtepompen door efficiëntie-normering van verwarmingsinstallaties			x		1-1-2026

Wonen	Korte termijn (generiek)	Korte termijn (groen)	Lange termijn (groen)	FETA steun	Status
Verhuurders via normering en beprijzen stimuleren huurwoningen te isoleren/verduurzamen			x		1-1-2030
Uitbreiden van warmtenetten in stedelijk gebied, en subsidiëren van de onrendabele top			x		t.b.d
(Auto)mobilititeit	Korte termijn (generiek)	Korte termijn (groen)	Lange termijn (groen)	FETA steun	Status
Verhoging dieselaccijns met 1 ct/l	x				1-1-2021 en 1-1-2023
tijdelijke verlaging accijns op benzine (-17,3 ct/l) en diesel (-11,1 ct/l)	x				01-04-2022 tot 31/12/2022
Verlaging cap-bijtelling voor emissievrije personenauto's	x				1-1-2022 en 1-1-2023
Verhoging vliegticketbelasting naar € 28,58	x				1-1-2023
Parkeertarieven in gemeenten differentiëren naar uitstoot van een voertuig		x			1-1-2023
Duurzame normering woon-werkverkeer		x			1-1-2023
Stimulering van thuiswerken	x				t.b.d. 2022
MRB plus (betalen naar autogebruik i.p.v. autobezit)	x				1-1-2030
Algemeen/EU – Ff55 context	Korte termijn (generiek)	Korte termijn (groen)	Lange termijn (groen)	FETA steun	Status
€1300 netto inkomenssteun voor individuele huishoudens met inkomen tot 120% sociaal minimum	x			x	01-01-2022 tot 31-12-2022
Pakket voor koopkrachtverbetering 2023 (o.a. verlenging €1300 inkomenssteun van 2022, instellen van een noodfonds om afsluiting van huishoudens van gas en elektriciteit te voorkomen, 10% verhoging minimumloon, verhoging kindgebonden budget, verlaging inkomstenbelasting lage en middeninkomens)	x				01-01-2023 tot 31-12-2023
Prijsplafond voor gas en elektriciteit tot niveau van gemiddeld verbruik per huishouden; daarboven marktprijzen		x		x	01-11-2022 tot 31-12-2023
Publiekscampagne over bestaande maar ineffectieve instrumenten voor inkomensondersteuning van lage/middeninkomens	x			x	t.b.d. 2022
Na aanname van het EU Ff55 pakket zal Nederland de particuliere koopkrachteffecten er van berekenen	x			x	t.b.d. 2023-2024
Nederland zal zijn aandeel in het Next Generation EU Fonds (NGEU) aanwenden voor bestaand beleid (i.e. 30% voor klimaatbeleid)			x		t.b.d. 2023